



Hvor går grænsen?

Om naturfredning som oversættelse fra virkelighed til kort

Nina Toudal Jessen

Sustainability Science Center, Globe Institute, Københavns Universitet
ninatj@hum.ku.dk

Abstract

«Where is the line? Demarcation of protected and arable land in Western Zealand, Denmark.»

This article examines the process of demarcating and designating an area as worthy of protection. It unfolds a case study of negotiations of protection of saline and coastal meadows in the former reclaimed inlet Saltbæk Vig, Western Zealand, Denmark. The case shows how representations, such as maps, became increasingly important in demarcating conservation boundaries. To do so, the article uses Bruno Latour's notion of «immutable mobiles» as products of translations to investigate how an agricultural place became a biological locality. Concluding, the article discusses the use of map tools, such as Geographical Information Systems, for conservation policy and its impact on the perception of places, such as Saltbæk Vig.

Keywords

- Landscape history
- Sociology of translation
- Representations
- Nature conservation

Introduktion

Mellem 1974 og 1990 udspillede der sig en længere fredningssag omkring området Saltbæk Vig på Vestsjælland i Danmark. Det privatejede område består af et større græsningsområde og resterne af en inddæmmede vig, som nu ligger hen som en brakvandssø. De atten år, fredningssagen tog, skyldtes dels, at den danske frednings- og naturbeskyttelseslovgivning var under forandring i perioden, og dels, at de implicerede ikke kunne enes om, hvad der fandtes i det område, hvor dele skulle fredes. Mens fredningsmyndighederne mente, at engarealerne under fredning var beskyttelsesværdige strandenge, var ejerne af området af den overbevisning, at

området var dyrkbart. Denne uoverensstemmelse skulle afgøres, før en fredning kunne gennemføres. Derudover ville dette også afgøre, hvordan en eventuel fredning skulle udformes. Da parterne ikke kunne enes, afgjordes striden i sidste ende af en lokal, uvildig biolog, som foretog en registrering og udpegning af strandengsarealer i området. Disse blev indtegnet på et fredningskort. Den fysiske strandeng skulle herefter leve op til sin signatur på et kort, og dette blev ejernes ansvar. I den forstand gik strandengsområdet også fra at være et udefineret, dyrkbart sted til at være en biologisk lokalitet. En klassisk forståelse af stedsbegrebet binder stedet til det lokale, følelsesmæssigt forankrede og

snævert afgrænsede (Fritzboeger 2004:11; Jones 1991, 2003; Massey 1994; Withers 2009; Wylie 2007). Som kontrast kan man stille det biologisk definerede habitat eller den kartografiske lokalitet, som i høj grad også refererer til et afgrænset og bestemt område (Svenningsen 2016). I denne artikel er det netop overgangen fra sted til biologisk lokalitet, jeg vil undersøge.

Fredninger i sig selv kræver en afgrænsning fra det ikke fredede. Den første danske fredning tilskrives sædvanligvis den videnskabelige fredning af Gammelmosen i 1844 i det, der i dag er Lyngby i udkanten af København. Her blev en tidligere tørvemose fredet som et videnskabeligt forsøg på at undersøge, hvor længe en tørvemose var om at blive gendannet (Vaupel 2018[1862]). Siden hen blev stendysser og langdysser fredet af kulturhistoriske hensyn, da det gryende museumsvæsen frygtede bortgravning af dysserne, der ofte lå midt på bøndernes marker (Knuth-Winterfelt 1990). Danmark fik sin første reelle fredningslov i 1917, hvor fredningsinteressen koncentreredes om kystlandskabet og sikring af offentlig adgang til dette. De danske kyster skulle altså sikres som primært rekreativt og æstetisk værdifulde steder, og fredningens vigtigste mål var at undgå fremtidige bebyggelser nær kyststrækninger. Med andre ord var det, som fredningerne skulle sikre, i høj grad menneskelige udflugtsmål og steder, der kunne have en art almenmenneskelig affektionsværdi (Holden Jensen 1990; Kristiansen 1990).

Siden 1917 har der været en række revideringer af naturfredningsloven. Særligt ændringerne i 1978 er væsentlige, da de nedlagde de hidtidige fredningsplanudvalg og flyttede fredningsarbejdet til amtskommunerne, samt indførte en generel be-

skyttelse af vådområder (Koester 1979). Siden hen vandt naturvidenskabelige – og ikke alene kulturhistoriske – interesser også frem (Agger et.al 2005). Fredninger afspejler nu i højere grad end tidligere et natursyn, hvor udbredelsen af bestemte naturtyper og deres sammenhænge med det omkringliggende landskab er vægtige faktorer. I denne sammenhæng bliver et givent landskab en afgrænsning af en biotop og naturtype, der er biologisk defineret gennem udbredelsen af indikatorarter – det vil sige arter, der ved deres tilstedeværelse angiver en bestemt naturtype (Warming og Vahl 1909). Det kan være sphagnum i højmoser eller græsarten strand-trehage (*Triglochin maritima*) på saltpåvirkede strandenge (Vestergaard og Dreisig 2017). Denne forståelse af landskabet som en økologisk mosaik er grundlæggende inden for landskabsøkologien (Godron og Forman 1986), og det er i høj grad denne tilgang til landskabet, som former naturpolitikken i dag (Beier et al. 2017; Fritzboeger 2004). Dermed vil jeg i denne artikel gennem et historisk eksempel diskutere, hvordan bestemte arters tilstedeværelse fører til ophøjelsen af bestemte steder til beskyttelsesegnede lokaliteter i en dansk naturpolitisk kontekst. En fredningskendelse afspejler i høj grad det gældende syn på natur og landskab, mens et historisk blik på fredninger afslører foranderligheden i, hvordan bestemte naturtyper, og dermed steder, tilskrives værdi. Således handler naturfredninger og deres historie om ophøjelse af et sted til umistelig biologisk lokalitet. Det vil sige en oversættelse af et fysisk sted til lokalitet, der lever op til en bevaringsværdig kategori inden for et spektrum, der er baseret på (natur)videnskabelig viden.

Jeg undersøger påvisningen og fastlæggelsen af en biologisk lokalitet som

beskyttelsesværdig, som en oversættelse fra den fysiske verden til et standardiseret sprog. Denne forståelse af oversættelse beror på den franske filosof og antropolog Bruno Latours videnskabsfilosofiske tilgang. Latour udviklede sammen med filosofen Michel Callon og sociologen John Law en «sociology of translation» i midten af 1980'erne. Kernen i denne sociologi er ideen om, at enhver viden består af oversættelser. Eksempelvis bruger Latour betegnelsen «oversættelse» om det at overføre et landområde til et kort. Oversættelsen gør det muligt at lave flytbart viden. Det er det, Latour har kaldt «immutable mobiles», som Latour forstår som flytbar viden, der er fastfrosset, således at det kan løsrives fra sin oprindelige sammenhæng og indgå i andre sammenhænge (Latour 1986; 2014). Latour eksemplificerer sit begreb med den franske opdagelsesrejsende La Pérouses rejse til Sakhalin-halvøen, hvor han fik lokale til at tegne et kort over halvøen. Dette lokale kort kunne La Pérouses folk tegne af og føre hjem til Paris, hvor det blev rentegnet og færdiggjort som kort. I denne handling ser Latour en fastlæggelse af den fysiske lokalitet på kortet som en oversættelse, hvor det er oversættelsen, som flytter og står i stedet for det oprindelige sted. Samtidig er denne fastlæggelse af en form på et kort en måde at skabe troværdighed og indflydelse andetsteds (Latour 1986: 6). Derudover er oversættelsen et resultat af et netværk – en lang række aktører, der samlet muliggør oversættelsen og ikke mindst hjembringelsen af kortet. I denne handling ligger magten til at fastlægge viden om en bestemt plet i verden og bringe den tilbage til det, som Latour og også sociologen John Law kalder «centres of calculation» (Law 1984). På samme måde forstår jeg i denne

artikel oversættelsen af et sted til en naturtype som et forsøg på at skabe en lokalitet og fastholde den og dens planter i en særlig form. Derfor medvirker udpegningen af et område som beskyttelses- og bevaringsværdigt, udover at være en oversættelse til biologisk definerede naturtyper, også til skabelsen af en bestemt lokalitet.

Spændingen mellem oversættelse som skabelsen af en lokalitet og så vildtvoksende græsser og natur er fokuset i denne artikel. Artiklen skriver sig dermed ind i en kulturgeografisk tradition for landskabsforskning, hvor opfattelsen af landskabet og dets brug har været i højsæde (Olwig 2019; Head et. al 2016). Hvor andre har undersøgt større, sammenhængende naturområder og deres transformation fra almindelige kulturlandskaber (Saltzman 2001) eller uhyggelige vådområder (Wöbse 2017) til verdenskulturarv gennem udnævnelse til UNESCO verdenskulturarv, fokuserer min artikel på et enkelt mindre, privatejet område for derigennem at vise, hvordan benævnelser bliver til gennem forhandling mellem aktører på forskellige niveauer og med medierende hjælp fra kortlægning. Derfor er den grundlæggende forståelse af landskabet i artiklen også processuel, hvilket skal forstås sådan, at landskabet altid er foranderligt, men at det altid foregår i en vekselvirkning mellem menneskelige handlinger, forståelser samt de fysiske processer, der skaber vores miljø (Hägerstrand 2001). Dette er også relevant at undersøge i en fredningsammenhæng, og jeg vil derfor med udgangspunkt i fredningen af området Saltbæk Vig på Vestsjælland i Danmark diskutere, hvordan fredninger over tid skaber steder og deraf følgende praksisser, der skal fastholde bestemte tilstande. Det særlige ved

naturfredninger er, at netop de aktører, der skaber værdien og det beskyttelsesegnede.

Dyr, plantearter, vand og jordbund er foranderlige og skal styres for at bevare lokaliteten for fremtiden (Fløjgaard, Bladt, og Ejrnæs 2017). I enhver fredning er der derfor et skisma mellem det, der eksisterer lige nu, og hvordan det skal være i fremtiden.

På vej mod fredning

Det store område Saltbæk Vig, der ligger på Vestsjælland et par kilometer nord for købstaden Kalundborg, består af en stor sø, der er omkranset af vidtstrakte strandenge, strandvolde og diger. I alt dækker området ca. 26 km². Hele området er privateje, og der er ingen offentlig adgang. Området er desuden udpeget som både Natura 2000 område nr. 154 og en del af Ramsar-område nr. 18. Disse udpegninger gør Saltbæk Vig-området til en del af den danske stats internationale miljø- og fuglebeskyttelsesområder (Miljøministeriet 2013).

Saltbæk Vig var, som navnet indikerer, oprindeligt en vig, men som mange andre lokaliteter i Danmark, blev området forsøgt inddæmmet i anden halvdel af 1800-tallet. Jagten på mere landbrugsjord gjorde vige og søer til mål for tørlægning og inddæmning på trods af de ofte dårlige udbytter, sådanne jorder gav (Stenak 2005). På Saltbæk Vig skete inddæmningen ved, at vigen blev afskåret med et dige, og vandet lukket inde. Herefter begyndte udpumpningen af vandet og dermed tørlægningen af det store område. Dette lykkedes dog aldrig til fulde, og det inderste af vigen har siden inddæmningsforsøgene været en lavvandet brakvandssø, der fortsat pumper vand ud fra for at holde den nuværende vandstand (Jessen 2021). Det

nye område, der opstod efter inddæmningen og den delvise tørlægning, blev ejet af selskabet A/S Saltbæk Vig. I selskabets vedtægter står, at selskabet har til formål at drive Saltbæk Vig på den mest fordelagtige måde. Da selskabet blev oprettet i 1898, var dette et landbrugsmæssigt sigte, hvor opdyrkningen af jorden var i centrum, som det også er omtalt i selskabets vedtægter (Love for andelsselskabet Saltbæk Vig A/S 1898). På trods af gentagne afvandings- og dræningsforsøg forblev agerbruget en urentabel forretning for ejerne, som siden 1935 har været de to familier bag ingeniørfirmaet Henriksen og Kähler, som siden hen er blevet verdenskendt som henholdsvis betonfirmaet H+H Beton og isoleringsfirmaet Rockwool (Hansen 2008; Tvedegaard 2006).

I lokalområdet var Saltbæk Vig i årene efter inddæmningen blevet set som et moderne Klondyke, og som et kuriøst og interessant udflugtsmål. Ad åre blev adgangen for gæster begrænset, og den private ejendomsret håndhævet af stedets forvalter (Tvedegaard 2006). I den forstand har det aldrig for alvor været et offentligt tilgængeligt og anvendt sted. Selvom området var kendt i den lokale offentlighed var det altså ikke set som et fredningsværdigt og beskyttelsesværdigt sted. Dog viste en rundspørge om rekreative interesser blandt lokale foreninger i Holbæk Amt i 1969, at det især var ornitologer, der ville have adgang til Saltbæk Vig. På dette tidspunkt blev Saltbæk Vig altså i stigende grad forstået som biologisk og ornitologisk værdifuldt.

Rundspørgen i 1969 blev lavet som et led i Holbæk Amts Fredningsplanudvalgs plan for en vestsjællandsk naturpark. Naturparkplanerne inddrog det ellers privatejede område i en regional naturpark, hvor områdets insekter, fugleliv og

plantearter vægtede højt som udflugtsmål (Fredningsplanudvalget 1970). I disse planer indgik området som helhed, hvilket blev et landskab til beskuelse, og ikke som et økologisk eller biologisk interesseområde. I denne forståelse af området bliver det til et særegent landskab, der er til for beskueren, hvor den besøgende står uden for selve stedet. Det giver et billedorienteret landskab, hvilket bl.a. geograferne Stephen Daniels og Denis Cosgrove har beskrevet som det moderne engelske landskab (Cosgrove og Daniels 1997). Landskabet og stedet var i den henseende primært visuelt og æstetisk interessant.

I naturparkplanerne blev Saltbæk Vig et udflugtsmål med henblik på almen dannelse og naturforståelse – og i den henseende også tydeligt en del af den danske velfærdsstatsplanlægning i efterkrigsperioden (Gaardmand 1993; Kaufmann 1966). Samtidig var det først i forbindelse med naturparkplanerne, at offentlig adgang blev ytret som et stærkt ønske blandt lokale ornitologer. Man kan derfor spore en begyndende opblødning af den private ejendomsret og grundejeren som vægtigste aktør i forhold til landskabsforvaltningen. Snarere blev rekreative interesser – i denne sammenhæng eksemplificeret ved ornitologien – i stigende grad en offentlig prioritering, som man planlagde ud fra (Hansen 2012; Meltofte et.al 2021).

Skabelsen af en biologisk lokalitet og et bevaringsværdigt sted

Dansk naturfrednings historie afspejler både skiftende naturforståelser og bevaringsforståelser hos interessenter og myndigheder. Lige så vigtigt er dog det skiftende ansvar – for hvem har ansvar og forpligtelse til bevaring af det fredede og dermed ansvaret for at bevare det sted, der udpeges som det væsentlige og vigtige.

Det var frem til 1978 et spørgsmål, der blev afgjort mellem grundejere og de Fredningsplanudvalg, der var amtligt fordelt og havde ansvaret for de lokale forhandlinger. Fredninger kunne påberåbes af Danmarks Naturfredningsforening, men der var ikke krav om en offentligt tilgængelig proces (Holden Jensen 1990). Ansvar for landskabsforvaltningen lå dermed primært hos ejerne.

Ejerne af Saltbæk Vig må også have mærket den fornyede interesse for deres ejendom og i særdeleshed have været bekymrede over den stigende offentlige interesse i adgang. For i 1974 sendte Valdemar Kähler på vegne af A/S Saltbæk Vig en første forespørgsel til Fredningsstyrelsen om at påbegynde en fredning af området på grund af det rige fugleliv. Denne første forespørgsel førte til en længere brevveksling mellem Kähler og Fredningsstyrelsen om vilkårene ved en fredning af området. Kähler var i den anledning meget interesseret i mulighederne for at undgå lovpligtig offentlig adgang til Saltbæk Vig. Hans argument var hensynet til fuglelivet, og diskussionerne internt i Miljøministeriet bærer derfor præg af spørgsmål omkring fuglelivet på Saltbæk Vig (RA. Naturfredningsrådet.1903). Mens ministeriet udarbejdede et fredningsforslag inklusive regler for jagt og fiskeri, blev fredningen dog ikke vedtaget, førend den nye fredningslov trådte i kraft i 1978.

Den store ændring i forhold til tidligere danske naturfredningslove var dels, at fredningsprocessen skulle til offentlig høring, samt at der nu skulle udarbejdes et kortbilag til fredningsbestemmelse. Den første ændring gjorde fredningsprocessen offentlig, hvilket førte til den anden ændring – at kortbilaget skulle fungere som både illustration og stedfæstelse. Med

andre ord: Man kunne ikke gøre processen offentlig uden at give offentligheden noget at vurdere fredningen ud fra. Her blev kortet et vigtigt nyt element. Derfor er det særligt kortbilaget, der er relevant i denne artikels sammenhæng. Kortbilaget skulle sikre ensartede fredningssager landet over, ligesom det skulle sikre standardiserede og ensartede dataindsamlinger og kortlægninger (Fredningsstyrelsen 1979b). Kortet skulle bestå af et standardiseret grundkort, som angav matrikelgrænser, vejføring og andre faste elementer, der kunne have indflydelse på fredningens udformning (Fredningsstyrelsen 1979a).

Indførelsen af kortbilag i fredningssager var en del af både en generel interesse i kortlægning og kortbilag som en del af udrulningen af planlægningspolitikken efter indførelsen af Planloven i 1970. Loven foreskrev, at planer på lokalt niveau skulle stemme overens med planer på amts- og statsniveau. En vigtig del i denne politik blev overlevering af viden på tværs af de administrative niveauer (Vaaben 2012). I denne sammenhæng blev standardiserede kortbilag hverdag, og kortene medvirkende til en ensretning af den offentlige administration (Galland 2012; Jessen 2021). Kortbilagene gjorde det dermed muligt for planlæggere at tale sammen på tværs af niveauer og afdelinger. Professionaliseringen og ensretningen af den offentlige administration, herunder især udviklingen af miljøforvaltningen i kølvandet på den første danske miljølov i 1973, prægede også fredningssagen på Saltbæk Vig. Det kom særligt til udtryk, da fredningssagen forlod de indledende diskussioner mellem enkelte medarbejdere i Fredningsstyrelsen og Valdemar Kähler og rykkede ud i den bredere offentlighed i begyndelsen af 1980'erne. Mens diskussionerne hidtil havde foregået alene

mellem enkelte personer, blev fredningssagen nu en offentlig sag, der også inkluderede naboer og interessentgrupper såsom Danmarks Naturfredningsforening og Dansk Ornitologisk Forening (RA.LC-004b). Forandringen i forhandlingen var den direkte konsekvens af den reviderede naturfredningslov fra 1978. Samlet gav udviklingerne i rekreative interesser, planlægning og den større offentlige forvaltning en ny måde at tænke naturfredninger.

En biologisk lokalitet skabes

Grundlæggende er fredninger en begrænsning i brugsretten til ejendomme, hvor der bliver besluttet en tilstand, der skal oprettholdes, samt midler til dette (Wulff 1992). Konkret bliver fredninger skrevet ind som servitutter og tinglyst, og derfor er fredningsprocessen tæt knyttet til matrikulære skel, mens landskabelige forhold og biologiske værdier er mindre afgørende i denne del af processen. Men med indførelsen af besigtigelser blev det fysiske landskab også en del af beslutningen, og det var altså et fysisk landskab og et sted på et kort, der skulle besluttes ud fra. Dermed skete der et skred fra, at fredningen omhandlede et sted til at beskæftige sig med en biologisk lokalitet, som var baseret på en naturvidenskabelig vurdering af en naturtype.

Som beskrevet ovenfor begyndte fredningen af Saltbæk Vig som en direkte brevdiskussion mellem den snævre ejerkreds af størstedelen af Saltbæk Vig området og det statslige Fredningsnævn. Med den nye lov fra 1978 og en 1981-revision flyttede diskussionen imidlertid væk fra papiret og ud på Saltbæk Vig, da den nye lov gjorde det til et krav, at der blev afholdt besigtigelser af foreslåede fredninger (Fredningsstyrelsen 1979b). Dermed blev besigtigelser en vigtig del af afgørelses- og forhandlingsprocessen.

I 1985 besøgte Fredningsstyrelsen sammen med de involverede ejere derfor området omkring Saltbæk Vig. Hovedformålet med besigtigelsen var at fastlægge fredningens grænser. Der var allerede udarbejdet et kort, som var baseret på matrikulære grænser (RA.LC-004a). Dette kort skulle nu efterprøves og diskuteres i felten.

Forholdet mellem det, man kan kalde stedets egenskaber, og repræsentationen heraf blev grobund for en diskussion den sommerdag i 1985, hvor ejere, forvaltere og myndigheder var samlede på Saltbæk Vig. En ejer af en mindre matrikel, der grænsede op til de store arealer som A/S Saltbæk Vig besad, påpegede i felten, at de grænser, der var tegnet på kortet, ikke gav mening i landskabelig sammenhæng. Amtskommunens udsendte påpegede, at: «Fredningsgrænserne forekom ulogiske» (RA.LC-004a). Det ulogiske bestod i, at fredningsforslaget, på grund af de tidligere matrikulære inddelinger, skar en del af øen Vrøj over i to, da matrikelgrænsen gik tværs over øen. I den forstand var det ikke landskabet, der afgjorde fredningen, men matrikelnumrene og dermed de overleverede grænser fra den oprindelige matrikulering af området fra 1896. At der i mellemtiden var sket en markant forandring i både brugen af området og udviklet en forståelse for at beskytte bestemte naturtyper, var ikke i første omgang afgørende for fredningssagen, der baserede sig på ejergrænser og matrikelinddeling.

Som nævnt indskrænker fredninger ejendommens brugsret, men i tilfældet Saltbæk Vig var der ikke enighed om, hvilke naturtyper der fandtes, og hvorvidt de skulle fredes og beskyttes. Det, der særligt blev stridspunktet, var omfanget af naturtypen «strandeng». Strandenge er biologisk defineret enge bestående af salttålende arter, men som kan være mere eller

mindre saltpåvirkede (Vestergaard og Dreisig 2017). Disse enge kom til fortløbende diskussion, da det fredningskort, fredningsstyrelsen havde udarbejdet, udpegede områder til strandeng, som ejerne havde forpagtet væk til majsdyrkning. Under besigtigelsen påpegede forvalteren, at det, der var markeret med signaturen «eng» på kortet, i virkeligheden var landbrugsjord, og at dette havde været forpagtet ud til majsdyrkning siden 1984 (RA.LC-004a). Flere af engene eksisterede da ikke længere, men var erstattet af majsmarker. Det var altså en gensidigt udelukkende anvendelse, der var i gang. Netop fordi ferske enge ikke var beskyttede, så ejerne og forpagterne det ikke som et problem, at de blev opdyrkede. Fredningsstyrelsen derimod mente, at der var tale om strandenge.

Tidsmæssigt faldt besigtigelsen også sammen med, at strandenge som naturtype var blevet fredet ved endnu en revision af naturfredningsloven i 1984, hvor strandenge indgik i §43b som beskyttede naturtyper (Miljøministeriet 1984). Fordi fredningssagen trak ud, kom der altså løbende ændringer i lovgivningen, der forårsagede nye problemer for at få afgjort fredningssagen. Tilføjelsen af strandenge til den eksisterende §43, der omhandlede strandsumpe, gjorde altså flere områder på Saltbæk Vig beskyttelsesegnede end hidtil, fordi paragraffen sondrede mellem almindelig fersk eng og saltpræget strandeng (RA.LC-004a). Denne sondring skulle Fredningsstyrelsen redegøre for, fordi de forskellige engtyper ville skulle optræde med hver deres signatur på det endelige fredningskort. Det var i disse områder på vigen, hvor majsdyrkingen og beskyttelsen for alvor kolliderede. Dette indrammer i sin enkelthed det store skisma, der prægede fredningen og brugen af

området, for i dette tilfælde kunne fredning ikke forenes med dyrkning af jorden, da enhver dyrkning ville fjerne de arter, der karakteriserede det, man ville frede.

Til slut fik den lokale biolog, Hans Guldager Christiansen, til opgave at afgøre udbredelsen af naturtyperne, efter at besigtigelsen med de mange interessenter ikke førte enighed med sig. Christiansen foretog herefter en række optællinger og registreringer af planter. Han samlede sine resultater i en rapport, som dannede grundlag for den efterfølgende diskussion af fredningsgrænserne (Christiansen 1986). I rapporten indtegnede Christiansen plantesamfundenes afgrænsninger på et kort. Disse afgrænsninger var bølgende og fulgte ikke matrikelskel. Hans udpegninger var baseret på fund af de indikatorarter, som ved deres tilstedeværelse angiver strandensagtig karakter. Det var altså planter, der tåler saltpåvirkning, men som han også noterede i sin rapport, var overgangene mellem de forskellige typer eng – strandeng, strandoverdrev og almindelige eng – til tider så glidende, at det ville være umuligt og utilstrækkeligt at indtegne dem på et kort (Christiansen 1986:4). I store træk var ideen om at skabe et fyldigt udpegningsgrundlag, som kunne vises på et kort, modstridende med de faktiske muligheder for at gøre det. Alligevel dannede Christiansens udpegninger af strandensområder også grundlag for det endelige fredningskort fra 1990. Fredningen blev i første omgang afgjort i 1990, hvor ejerne klagede over afgørelsen, og området blev endeligt fredet uden offentlig adgang i 1992 (Fredningsnævnet 2011).

Samlet var fredningsprocessen lang, omstridt og involverede en lang række modsatrettede konflikter, som må udelades her, men som i et mikroperspektiv

viser, hvordan forståelsen af naturbeskyttelse forandrede sig i 1980'erne.

Tilstande og steder – ideen om den fastlagte natur

Slutteligt blev det altså et spørgsmål om at kunne fæstne en tilstand til en lokalitet, som skulle afgøre fredningssagen. Juristerne Helle Tegner Anker, Line Hvingel og Lasse Baaner har behandlet den danske areallovgivning, som de karakteriserer som en lovgivning, der knytter rettigheder, pligter og kompetencer til en fysisk lokalitet (Baaner; Anker og Hvingel 2016: 83). Anker et al. diskuterer nyere areallovgivning samt konsekvenserne af den udvikling, som var ganske ny, da fredningen af Saltbæk Vig blev diskuteret mellem 1985 og frem til den endelige fredning i 1992. Siden da har udviklingen mod en kartografisk baseret areallovgivning og arealforvaltning i Danmark kun taget fart. De skitserer, hvordan den danske areallovgivning i stigende grad baserer sig på grunddata, som gælder for hele landet og for mange forskellige aspekter af arealanvendelsen; det vil sige sammenkøring af data, der omhandler matrikler, miljø og rettigheder i forhold til fysiske lokaliteter. Ved at sammenkøre data kan man nu hele tiden være opdateret på, hvad der er gældende på den enkelte lokalitet. På den måde ændres forholdet til kortmaterialet som et fast produkt, og kortbilag bliver dermed til processer, der er foranderlige. Det, der i fredningssagen altså skulle vise, hvordan tilstanden i det foranderlige græslandskab skulle bevares og fastholdes, er altså selv blevet foranderligt.

Fredninger baserer sig som vist på forestillingen om fastfrysninger af bestemte tilstande. Det er ophøjelsen af en naturtilstand frem for en anden. Som allerede nævnt har fokus i dansk miljø- og

naturforvaltning flyttet sig fra fredninger af enkelte landskabsselementer til naturområder og i de senere år også til nationalparker, der i højere grad end fredede områder skal ses som aktiv natur. Disse områder bliver afgrænset, indhegnet og udpeget med det formål at skabe ny natur eller forbedre biodiversiteten (Hansen 2012). De forbindelser, der bliver skabt mellem forvaltning og «naturen» eller «stedet» i forbindelse med en fredningssag, skal altså vedligeholdes og udvikles.

I forlængelse heraf kan man også diskutere, hvordan de gensidigt udelukkende aktiviteter – landbrug og beskyttelse – er udtryk for grundlæggende forskellige forståelser af, hvad jord og et landområde kan og skal. I den forstand var beskyttelsen af strandengene skabelsen af en ny type jord, mens opdyrkningen af de tidligere enge var en logisk følge af landbrugsudviklingen, hvor majsdyrkning gav mening og dermed et potentiale for ejerne. Den amerikanske miljøhistoriker Dolly Jørgensen har behandlet en lignende problemstilling, hvor udtjente californiske olieplatforme dannede baggrund for en diskussion om bevaring eller demontering af platformene (Jørgensen 2013). Der var omkring boreplatformenes konstruktioner opstået et liv, der mindede om koralrevenes, og som en række miljøforkæmpere sammen med sportsfiskere kæmpede for at bevare. Hvor fortalere for bevaring af platformene slog på de nye naturer, der var blevet skabt omkring boreplatformene, var modstandernes argument tilsvarende en beskyttelse af naturen – blot den oven over vandet. Jørgensen viser, hvordan begge parter i diskussionen påberåbte sig fakta og troværdighed fra forskellige videnskabelige faggrene, men at det i sidste ende ikke handlede om faglig viden snarere end vidt forskellige opfattelser af

natur. Det parallelle ved eksemplet på Saltbæk Vig ligger i det umiddelbart paradoksale i fortsat at bruge tid, kræfter og penge på at vedligeholde en dæmning og en naturtilstand, som er kunstigt skabt, men som ad åre har udviklet sig til en naturtype, der globalt er under fare for at forsvinde (Pihl et al. 2000).

Fredningen af Saltbæk Vig afspejler en række forandringer i både forvaltningspraksisser og natursyn. Som allerede beskrevet illustrerer fredningssagen udviklingen i den administrative og offentlige naturforståelse og -forvaltning i Danmark efter 1970. Samtidig viser fredningssagen skismaet mellem det, man kan kalde anvendelse og analyse. Her forstår jeg analyse som stedets forbindelse til sine omgivelser. I forvaltningsmæssig sammenhæng kan stedet som analyse indgå på en lang række måder. Det kan være en del af internationale biodiversitetsforpligtelser, sådan som Saltbæk Vig tidligt blev det i forhold til udpegningen som Ramsarområde allerede i 1979. Ramsar-konventionen, som Danmark ratificerede i 1972, sigtede og sigter på at beskytte vand- og vadefugle samt vådområder. I kraft af, at vadefugle i høj grad migrerer og dermed er afhængige af vådområder på tværs af grænser, skaber en sådan udpegningsforbindelse mellem Saltbæk Vig og de mange andre udpegede lokaliteter globalt. I denne analytiske forståelse indgår Saltbæk Vig som et internationalt område, hvor de mobile fugle skaber en lokalitet via deres tilstedeværelse på de våde, lave enge. Stedet får derved en værdi som en udpegningsforbindelse og en del af naturpolitikken. Hvordan egenskaberne mere konkret fordeles sig er mindre vigtigt end accepten af og forståelse for egenskaberne tilstedeværelse generelt. Mere jordnært kan man sige, at den enkelte strandengs egenskaber

– om den er tilgængelig for besøgende, et rart sted at være, om den giver mening for ejeren – er mindre vigtige, når man ser på udpegningen på international skala. I den sammenhæng er Saltbæk Vig blot en brik i det større, samlede habitat, som f.eks. grågåsen er afhængig af. Modsat er den store, overordnede udpegning mindre vigtig i den daglige praktiske omgang med et sted, mens tilgængelighed og adgang spiller en større rolle. Geografen Torsten Hägerstrand kalder sådanne landskabsforvaltninger relationelle, idet landskabet og dets forvaltning indgår i en lang række relationer, der rækker ud over stedet og dets brugere og også ind i lokalpolitik og internationale miljøinteresser. Samtidig er interesserne også altid situationsbestemte og dermed afhængige af en bestemt tid (Hägerstrand 2001: 56). Der er derfor forskellige skalaer og akser, der mødes i fredningen. Det umiddelbare ønske om offentlig adgang stilles over for den langsigtede trussel mod bestemte habitater.

Fastlæggelsen af naturtypers tilstande og deres fremtidige bevaringsforhold er på sin vis parallelt til den bevarings- og beskyttelsespolitik, der foregår i UNESCO-regi, hvor man forsøger at beskytte immateriel kulturarv. Også her er der en lang række forhandlinger om, hvordan visse elementer skal vægtes, og hvordan noget foranderligt, såsom kulturelle praksisser, skal bevares og fastholdes (Hafstein 2009). Samtidig foregik udviklingen af UNESCOs politik tidsmæssigt samtidig med udviklingen af de internationale miljøbeskyttelsesprogrammer såsom Bern- og Washington-konventionen (Adams 2009; Schleper 2019). Samlet var og er der i fredningssager et skisma mellem fortid, nutid og fremtid. Spørgsmålet grunder i, hvilken bevaringstilstand der er ønsket? Vil man bevare tidligere tiders naturele-

menter, eller ønsker man at beskytte arter, og hvordan gør man så i fald det?

Kortets rolle og datamagt

Til sidst er spørgsmålet om registreringer af, hvad der egentlig er tilstede på en given lokalitet, afgørende for, om der overhovedet kan blive tale om beskyttelse. Indsamlingen af viden og oversættelsen af denne til et generisk, almengyldigt formsprog fordrer tilbagevendende overvejelser over, hvordan viden cirkulerer (Östling et.al 2018; Asdal 2011; Secord 2004). Her er brugen af kort vigtig at analysere, da kort i forvaltningen også udvikler sig løbende mod en vægtigere rolle, der kan forandre kortets funktion og værdi som andet og mere end et illustrativt redskab. I dag er selve registreringen af naturtyper en indsamling af data, der omsættes til lag i *Geospatial Information Systems/Services* (GIS), som kan tændes og slukkes og ændres. Dermed er kortet altid foranderligt og er på samme tid abstraktioner og konkret information. GIS består både af software, der bruges til behandling af geodata, men er også betegnelsen for det fagområde, der arbejder med digitale kort og data (Balstrøm et al. 2006). Således kan GIS grundlæggende defineres som en kombination af data, mennesker, dataindsamlingspraksis- og lovgivning, software og hardware (Dueker og Kjerne 1989; Nyerges et.al 2011). På den måde er GIS reelt kondenserede netværk af en lang række aktører og beslutninger – både om indsamlingskriterier, behandling af data, og tilgængelighed. Det er databaseret stedsbestemmelse, hvor en lang række data sammen viser noget om et konkret sted. De data, der vises, er løsrevne fra den fysiske, praktiske og sanselige oplevelse af et sted (Curry 1998; Dodge og Kitchin 2005).

Samtidig er netop de store mængder

data om specifikke steder med til at skabe stedet i andre kontekster. Ved at sammenstykke en lang række informationer om specifikke lokaliteter kan forvaltningen altså undvære en besigtigelse af en lokalitet, som det var tilfældet tidligere. Det kan eksemplificeres i en dansk kontekst med de online-GIS-services, som myndighederne har udviklet til brug for landmænd, offentlige myndigheder og andre private i forbindelse med ansøgninger om f.eks. landbrugsstøtte. I disse redskaber kan rumlige data, som er samlet i tilgængelige databaser, tændes og slukkes som lag på kortene, hvorved man uanset sin egen fysiske placering kan få indsigt i data om jordbundsfugtighed og jordarter på en given dansk lokalitet. Dermed er det fastlagte kort pludselig ikke længere fast og uforanderligt, som kortmateriale traditionelt har været grundet store omkostninger ved kortlægning og tryk. Samtidig har den indsamlede data altid en historie og en baggrund, som det også var tilfældet på Saltbæk Vig. Også for dette område findes i dag registreringer af de botaniske lokaliteter og deres tilstand, som kan tilgås gennem danske databaser som f.eks. www.miljoegis.dk.

Dermed bør både den nutidige naturpolitik og dens afhængighed af fortidens beslutninger kobles til en diskussion af sammenhængene mellem oversættelse af den fysiske verden til data og fastholdelse af bestemte biologiske tilstande. Disse «immutable mobiles» – faste flytbare enheder, der muliggør administration og indsigt på lang afstand – er netop faste og flygtige på samme tid. Bruno Latour kan af gode grunde ikke klandres for ikke at have taget højde for de teknisk-metodiske udviklinger inden for kortlægning, da han i 1985 første gang introducerede begrebet, men netop forandringer i teknologien

fordrer, at man er nødt til at diskutere, hvad der egentligt fastlægges og hvordan. GIS tillader konstante forandringer i det kortmateriale, der administreres ud fra, og er dermed anvendeligt til at give opdaterede øjebliksbilleder i langt hurtigere frekvens. Men det er netop ofte et billede eller et satellitfoto, som så danner baggrund for formidlingen af viden, som til gengæld altid vil afspejle den samtid og det øjeblik, hvor den viden blev indsamlet. Det er i høj grad gældende, når man ser på naturtype- og afgrødere registreringer, hvor definitionen af græs- og engarealer er skiftet over tid, som også geograferne Stig Svenningsen, Gregor Levin og Martin Rudbeck Jepsen har undersøgt (Svenningsen et al. 2015).

Som kortbilagene fra fredningssagen på Saltbæk Vig vidner om, er det uhyre komplekst at fastsætte grænser, netop fordi der er tale om planter, dyr og andre levende organismer, der på forskellig vis flytter, forskydes og forsvinder. Selvom kortbilagene fra fredningssagen på Saltbæk Vig var analoge, er de sidenhen vandret videre i forvaltningen af området, som i forvaltningsøjemed således er gået fra et sted, hvor ejerne dyrkede jord, til en lokalitet, der skal bevares på grund af dens botaniske kvaliteter.

Afrunding

Jeg har i denne artikel forsøgt at lave en analytisk sondring mellem det kulturelt orienterede sted og den biologiske, naturvidenskabelige lokalitet for igennem denne at tydeliggøre de bagvedliggende processer i dansk naturforvaltningspolitik siden 1978. Særligt vigtigt for mig er det at understrege kortenes medierende effekt i denne sammenhæng. Oversættelsen fra sted til lokalitet gennem registrering og kort bliver dermed historisk betinget, og

konsekvenserne af registreringerne former dermed alle senere handlinger på et sted, så længe reglerne for anvendelsen af jorden og landskabet er tæt knyttet til et kortbilag. I den forstand er nyere kort bedre egnet til at gengive forandringer i naturområder, men det foranderlige støder stadig mod de faste matrikler og tidligere tiders faste forståelser af sammenhænge mellem kort og virkelighed. Samtidig kan foranderligheden i det, der er gengivet på kortet, skabe misforståelser mellem brugere af kort – herunder den offentlige forvaltning – og brugere og ejere af lokaliteten – herunder i forståelsen af, om det, der skulle beskyttes, bliver det eller ej.

Litteratur

- Adams, William M. 2009. Separation, Proprietorship and Community in the History of Conservation. I Sverker Sörlin og Paul Warde (red.) *Nature's End. History and the Environment*. London, Palgrave Macmillan, s. 50–69.
- Agger, Peder W., Per Christensen, Anette Reenberg, og Bent Aaby 2005. *Skelettet i landskabet: EF's Habitatdirektiv og dansk naturforvaltning*. Roskilde, Naturrådet.
- Asdal, Kristin. 2011. *Politikkens natur – naturens politikk*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Balstrøm, Thomas, Ole Jacobi, og Lars Bodum 2006. *Bogen om GIS og geodata*. København, Forlaget GIS.
- Baaner, Lasse, Helle Tegner Anker, og Line Hvingel 2016. Nye perspektiver på dansk areallovgivning. Om geodata og digitalisering. *Nordisk Administrativ Tidsskrift* 93(3): s. 81–98.
- Beier, Claus, Ole H. Caspersen og Patrik Karlsson Nyed 2017. *Udvikling i agerlandet 1954–2025: Kortlægning af markstørrelse, markveje og småbiotoper*. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning: Københavns Universitet. IGN Rapport.
- Barfod, Lotte, Bo Brix og Per Hansen (red.) 1990. *Landet og loven* København, Miljøministeriet.
- Cosgrove, Denis E, og Stephen Daniels, (red.) 1997. *The Iconography of Landscape. Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Curry, Michael R. 1998. *Digital Places. Living with Geographic Information Technologies*. London, Routledge.
- Dodge, Martin, og Rob Kitchin 2005. Code and the Transduction of Space. *Annals of the Association of American Geographers* 95(1): s. 162–80.
- Dueker, Kenneth J., og Daniel Kjerne 1989. *Multipurpose Cadastre. Terms and Definitions*. American Society for Photogrammetry and Remote Sensing.
- Fløjgaard, Camilla, Jesper Bladt, og Rasmus Ejrnæs 2017. *Naturpleje og arealstørrelser med særligt fokus på Natura 2000 områderne*. DCE. Nationalcenter for Energi og Miljø. Aarhus Universitet.
- Fredningsplanudvalget, Holbæk Amt 1970. *Vestsjællands Naturpark*. Holbæk Amt.
- Fredningsstyrelsen 1979a. *Fredningskort: retningslinjer for udarbejdelse af kortmateriale i forbindelse med frednings-sager*. København, Fredningsstyrelsen.
- 1979b. *Naturfredningsloven: ændringer i 1978: forarbejder, folketingsbehandling samt andet materiale vedrørende lovændringerne*. København, Fredningsstyrelsen.
- Fritzboeger, Bo 2004. *Det åbne lands kulturhistorie, gennem 300 år*. København, biofolia.
- Galland, Daniel 2012. Understanding the

- Reorientations and Roles of Spatial Planning: The Case of National Planning Policy in Denmark. *European Planning Studies* 20(8): s. 1359–92.
- Godron, Michel og Richard T. T Forman 1986. *Landscape ecology*. New York, Wiley.
- Gaardmand, Arne 1993. *Dansk byplanlægning 1938–1992*. København, Arkitektens Forlag.
- Hafstein, Valdimar T. 2009. Intangible heritage as a list. *Intangible heritage*: s. 142–75.
- Hansen, Hans Peter 2012. Løftet om et naturpolitisk nybrud. Nationalparkprocessen og naturforvaltningens legitimitetskrise. I Keld Buciek (red.) *Kritiske perspektiver på National-og naturparker*. København, Frydenlund Academic, s. 80–114.
- Hansen, Kjeld 2008. *Det tabte land, den store fortælling om magten over det danske landskab*. København, Gads Forlag.
- Henriksen og Kähler, Korsør overtager I/S Saltbæk Vig. 1935. *Holbæk Amts Venstreblad*: 7.
- Head, Lesley, Katarina Saltzman, Gunhild Setten og Marie Stenseke 2016. *Nature, Temporality and Environmental Management: Scandinavian and Australian perspectives on peoples and landscapes*. Routledge.
- Historiske kort på Nettet. <https://hkpn.gst.dk/> (4. april 2022).
- Holden Jensen, H.H. 1990. Fredningsplanlægning gennem 3 årtier. I Lotte Barfod, Bo Brix og Per Hansen (red.) *Landet og loven*. København, Miljøministeriet, s. 39–49.
- Hägerstrand, Torsten 2001. A Look at the Political Geography of Environmental Management. I Anne Butimer (red.) *Sustainable Landscapes and Lifeways*. Cork, Cork University Press, s. 35–58.
- Jessen, Nina Toudal 2021. *Jord og landskab: Relationelle landskabsforandringer i det 20. århundrede*. Københavns Universitet, Saxo-Instituttet.
- Jones, Michael 1991. The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research. *Norsk Geografisk Tidsskrift* (45): s. 229–44.
- 2003. The Concept of Cultural Landscape: Discourse and Narratives. I Hannes Palang og Gary Fry (red.) *Landscape Interfaces*. Dordrecht, Springer.
- Jørgensen, Dolly 2013. Environmentalists on both sides: Enactments in the California Rigs-to-reefs debate. I Sara B. Pritchard, Dolly Jørgensen og Finn Arne Jørgensen (red.). *New Natures: Joining Environmental History with Science and Technology Studies*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- Kaufmann, Erik 1966. *27 slags planer; oversigt over og kritisk analyse af den offentlige fysiske planlægning i Danmark*. København, Statens Byggeforskningsinstitut.
- Knuth-Winterfeldt, Henrik 1990. En epoke i naturbeskyttelsens historie. I Lotte Barfod, Bo Brix og Per Hansen (red.) *Landet og loven*. København, Miljøministeriet, s. 9–20.
- Koester, Veit 1979. Lov om ændring af lov om naturfredning. *Juristen*. 135–148.
- Kristiansen, Kristian 1990. Fra romantik over antikvarisme til historisk natursyn. I Lotte Barfod, Bo Brix og Per Hansen (red.) *Landet og loven*. København, Miljøministeriet, s. 39–49.
- Latour, Bruno 1986. Visualisation and Cognition: Drawing things together. I Henrika Kuklick og Elizabeth Long (red.). *Knowledge and Society: Studies in the Sociology of Culture Past and*

- Present*, Greenwich, Jai Press, 1–40.
- 2014. *The Making of Law: An Ethnography of the Conseil d’Etat*. Reprint 2014. Cambridge, Polity.
- Law, John 1984. On the methods of long-distance control: vessels, navigation and the Portuguese route to India. *The Sociological Review* 32: s. 234–63.
- Massey, Doreen 1994. *Space, Place and Gender*. Chichester, Polity Press.
- Meltofte, Hans, Lars Dinesen, David Boertmann, og Poul Hald-Mortensen 2021. *Danmarks fugle gennem to århundreder*. København, biofolia.
- Miljøministeriet 1984. *Cirkulære af 27. marts 1984 om Naturfredningslovens § 43*. <https://www.retsinformation.dk/eli/mt/1984/103> (Tilgået 20. 09.2022).
- Miljøministeriet, Naturstyrelsen 2013. *Natura 2000-basisanalyse 2015–2021 for Sejro Bugt, Saltbæk Vig, Bjergene, Diesebjerg Bolling Bakke. Natura 2000-område nr. 154. Habitatområde H235 og H244. Fuglebeskyttelsesområde F94 og F99*. København, Naturstyrelsen.
- Nyerges, Timothy L., Helen Couclelis, og Robert McMaster 2011. Geographic Information Systems and Society: A Twenty Year Research Perspective. I Timothy L. Nyerges, Helen Couclelis, og Robert McMaster (red.) *The Sage Handbook of GIS and Society*. London, SAGE Publications.
- Olwig, Kenneth 2019. *The Meanings of Landscape: Essays on Place, Space, Environment and Justice*. Abingdon, Routledge.
- Pihl, Stefan, Bjarne Søgaard, Rasmus Ejrnæs, Erik Aude, Knud Erik Nielsen, Karsten Dahl og Jens Sund Laursen 2000. *Naturtyper og arter omfattet af EF-Habitatdirektivet: Indledende kortlægning og foreløbig vurdering af bevaringsstatus* (Nr. 322). DMU.
- Saltzman, Katarina 2001. *Inget landskap är en ö: dialektik och praktik i öländska landskap*. Lund, Lund University.
- Secord, James A. 2004. «Knowledge in Transit». *Isis* 95(4): s. 654–672.
- Schleper Simone 2019. *Planning for the Planet: Environmental Expertise and the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1960–1980*. Oxford, Berghahn Books.
- Stenak, Morten 2005. *De inddæmmede landskaber: en historisk geografi*. Landbohistorisk Selskab.
- Svenningsen, Stig Roar 2016. The Emergence of an Environmental Cartography in Denmark. *The Cartographic Journal* 53(2): s. 101–13.
- Svenningsen, Stig Roar, Gregor Levin, og Martin Rudbeck Jepsen 2015. Decrease in Danish semi-natural grassland – a social construct or a real-world change? *Geografisk tidsskrift* 115(2): 157–66.
- Tvedegaard, Grete 2006. *Saltbækvig*. Kalundborg.
- Vaaben, Inger 2012. Omkring dansk landsplanlægning 1970–1990. *Byplanhistorisk skrift* (70): 11–20.
- Vaupell, C. 1862. Om Gammelmosens Tilstand 1844 og 1861. Foredrag, den 29de Januar 1862. *Tidsskrift for Landøkonomi* 44(0). <https://tidsskrift.dk/tidsskriftlandoekonomi/article/view/99427> (12. april 2021).
- Vestergaard, Peter og Hans Dresig. 2017. Strandengskysterne. I Peter Vestergaard (red.). *Naturen i Danmark. Det åbne land*, København, Gyldendal, 305–57.
- Warming, Eugenius, og Martin Vahl. 1909. *Oecology of plants: an Introduction to the Study of Plant-communities*. Clarendon Press.

- Withers, Charles W. J. 2009. Place and the 'Spatial Turn' in Geography and in History. *Journal of the History of Ideas* 70(4): s. 637–58.
- Wulff, Helge. 1992. *Landboret: miljøret og anden ejendomsregulering i det åbne land*. København, Jordbrugsforlaget/Samfundslitteratur. KVL Bogladen.
- Wylie, John. 2007. *Landscape*. London: Routledge.
- Wöbse, Anna-Katharina. 2017. Space, Place, Land, and Sea: The «Ecological Discovery» of the Global Wadden Sea. I Raf de Bont og Jens Lachmund (red.) *Spatializing the History of Ecology*. New York og Abingdon Routledge, s. 204–222.
- Östling, Johan, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar og Kari Nordberg. 2018. *Circulation of knowledge: explorations in the history of knowledge*. Lund, Nordic Academic Press.
- Kildemateriale**
- Christiansen, Hans Guldager. 1986. *Engene på Saltbæk Vig*. Upubliceret rapport tilgængelig i: LC-004b. Fredningsnævnet for Vestsjællands Amts Sydlige Fredningskreds. 1974, 3 – 1975, 234.
- Det kongelige Bibliotek. «Love for andelsselskabet Saltbæk Vig A/S». 1898.
- Fredningsnævnet 2011. «Afgørelse af 23.11.2011 om fredning af et landområde omkring Saltbæk Vig ved Kalundborg.» Tilgået via: <https://www.2.blst.dk/nfr/08098.00.pdf>
- Rigsarkivet: LC-004a. Fredningsnævnet. 1985. 30.
- Rigsarkivet: LC-004b. Fredningsnævnet for Vestsjællands Amts Sydlige Fredningskreds. 1974, 3 – 1975, 234.
- Rigsarkivet: 1903.Naturfredningsrådet. 1917–1992. Journalsager 1516–1519. 259.